

พุทธวิธีแก้ปัญหาการเมืองในองค์กร : กรณีการบริหารหลักสูตรสถานศึกษา
BUDDHIST SOLUTIONS TO POLITICAL PROBLEMS IN ORGANIZATIONS: THE
CASE OF THE SCHOOL CURRICULUM ADMINISTRATION

รุ่งทวี พรรณา Rungtawee Panrana
โรงเรียนบ้านหนองเสือช้าง Bannhongsuechang School, Thailand
Corresponding Author E-mail: rungtaewee@gmail.com

Article Received: November 02, 2020, Revised: November 14, 2020, Accepted: November 15, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการนำเสนอพุทธวิธีในการแก้ปัญหากระบวนการทางการเมืองในองค์กร ซึ่งส่งผลต่อกระบวนการบริหารหลักสูตรสถานศึกษาของผู้บริหารสถานศึกษาอันเป็นกุญแจขับเคลื่อนการจัดการศึกษาไปสู่คุณภาพ ประกอบด้วย 6 ส่วน ได้แก่ 1) แนวคิดเกี่ยวกับการเมืองในองค์กร 3 ระดับ ได้แก่ ระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับหน่วยงาน 2) ทฤษฎีการเมือง ที่เป็นหลักเกณฑ์หรือกฎเกณฑ์สะท้อนพฤติกรรมทางการเมือง 3) ทฤษฎีการเมืองในองค์กร ซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยอำนาจ ได้แก่ อำนาจหน้าที่ อำนาจบังคับ อำนาจในการให้รางวัลหรือลงโทษ อำนาจอ้างอิง และอำนาจในฐานะผู้เชี่ยวชาญ 4) แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารหลักสูตรสถานศึกษา ในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่ทำให้การจัดการศึกษามีประสิทธิภาพ บรรลุวัตถุประสงค์ 5) สภาพปัญหาการเมืองในสถานศึกษาที่ส่งผลต่อการบริหารหลักสูตรสถานศึกษา 2 ประการ คือ การเมืองภายในสถานศึกษา และการเมืองภายนอกสถานศึกษา 6) พุทธวิธีแก้ปัญหาการเมืองในสถานศึกษา ซึ่งมุ่งแก้ปัญหาเรื่องคน โดยแก้ไขมูลเหตุแห่งความขัดแย้งได้ทั้งทางจิตและทางปัญญา ทั้งภายในและภายนอกด้วยสันติวิธี ได้แก่ หลักสังคหวัตถุ 4 และหลักอภิธานยธรรม 7

คำสำคัญ: การเมืองในองค์กร, ความขัดแย้ง, การบริหารหลักสูตร, พุทธวิธี

ABSTRACT

This article presented the Buddhist solution to political process problems in organizations that affected the curriculum administration process of the school administrators, which was the key to driving education to quality, consists of 6 parts: 1) the concept of politics in the organization at 3 levels: individual, group and agency level, 2) the political theory that was the criteria or rules reflecting political behavior, 3) the political theory in the organization which related to powers, including dutiful power, control power, power to reward or punish, referral power and authority as an expert, 4) the concept of school curriculum administration as a tool to effective education management achieving the objectives, 5) the political problems in educational institutions that affected the administration of the school curriculum, there were politics within and outside school, 6) Buddhist ways to solve political problems in educational institutions which aimed to solve problem of people by resolving the cause of

the conflict both mentally and intellectual and both outside and within oneself with peaceful way, namely Saṅgahavatthu 4 and Aparihāniyadhamma 7

Keywords: Politic in Organizations, Conflict, Curriculum Administration, Buddhist Method

บทนำ

สังคมมนุษย์เป็นการอยู่ร่วมกันตั้งแต่หน่วยสังคมที่เล็กสุดเป็นครอบครัวจนกระทั่งเป็นชุมชนและองค์กรขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้าง แต่ละคนได้รับการอบรมเลี้ยงดูแตกต่างกัน ยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมแตกต่างกันจึงทำให้ความเชื่อ ความศรัทธา การรับรู้ อุดมคติ และค่านิยมแตกต่างกันไปด้วย ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่มนุษย์จะมีความแตกต่างทางความคิดหรือขัดแย้งกัน อันนำไปสู่การแบ่งกลุ่มแนวคิดหรืออุดมการณ์ มีความพยายามเสริมสร้างพลังอำนาจของกลุ่มด้วยการดึงมวลชนเข้ามาเป็นแนวร่วมทางความคิด อุดมการณ์ หรือผลประโยชน์ตอบแทนเชิงการเมืองบังเกิดเป็นสภาวะเสริมอำนาจในการต่อรองทางผลประโยชน์ แม้เบื้องหน้าจะกล่าวอ้างว่าเป็นการกระทำอันสุจริตเพื่อมวลมหาชนโดยรวมและมีความซื่อสัตย์สุจริตตามระเบียบกฎหมายจริง แต่ยังมีประโยชน์เบื้องหลังที่กระทำการเพื่อให้มวลมหาชนยอมรับในศักยภาพของกลุ่มตนเองและยินยอมหยิบบั้นฉันทามติให้สืบต่ออำนาจนั้นหรือเสริมพลังอำนาจต่อรองได้ในอนาคต ลักษณะเช่นนี้ถือเป็นกระบวนการทางการเมืองอย่างหนึ่ง

Plato and Aristotle (อ้างใน Richard Kraut, 2010) ให้ความหมายทางการเมืองไว้ว่า การเมืองเป็นเรื่องของการแสวงหาความยุติธรรมและการดำรงชีวิตที่ดีของสังคมหรือชุมชน เพราะธรรมชาติของมนุษย์นั้นเป็นสัตว์สังคมและเป็นสัตว์ทางการเมือง มนุษย์จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเป็นสังคมนั่นเอง

Thomas Hobbes (อ้างใน Richard Kraut, 2010) ให้คำจำกัดความว่า การเมืองเป็นเรื่องเกี่ยวกับความมั่นคงความปลอดภัยของมนุษย์เขากล่าวว่า มนุษย์ โดยธรรมชาตินั้นดุร้ายป่าเถื่อนและไร้เหตุผล จึงจำเป็นต้องมีการเมืองคือการใช้อำนาจเข้ามาบังคับควบคุมมิให้มนุษย์ก่อความขัดแย้งกัน อันจะมีผลให้สมาชิกของสังคมได้รับการประกันความมั่นคง ในความปลอดภัย ทั้งชีวิตและทรัพย์สิน

ชยอนันต์ สมุทวณิช (2552) ให้คำนิยามว่า การเมืองเป็นเรื่องเกี่ยวกับรูปของรัฐและการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในรัฐระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง โดยเมื่อสังคมมนุษย์ยังมีความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ คนเราถึงต้องแบ่งออกเป็นสองพวกใหญ่ๆ คือ ผู้ที่ทำหน้าที่บังคับกับผู้ถูกบังคับเสมอ

วชิรวัชร งามละม่อม (2561) กล่าวว่า การเมือง หมายถึง การที่เกี่ยวข้องกับรัฐแผ่นดิน มีลักษณะงานที่เกี่ยวกับรัฐและแผ่นดิน การบริหารประเทศเฉพาะที่เกี่ยวกับนโยบายในการบริหารประเทศ กิจกรรมอำนาจ หรือควบคุมการบริหารราชการแผ่นดิน

วินัย ผลเจริญ (2556) ให้ทัศนะว่า การเมือง หมายถึง การกระทำรวมหมู่แบบใดก็ตามที่มนุษย์ได้กระทำร่วมกัน หรือหมายถึงกิจกรรมของมนุษย์ที่ใช้จัดการกับเรื่องบางเรื่องร่วมกัน

สรุปว่า การเมือง (อังกฤษ: politics) คือ กระบวนการและวิธีการจัดสรรอำนาจรัฐแจกแจงแบ่งปันทรัพยากรที่มีคุณค่าซึ่งมีอยู่อย่างจำกัด เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขกับประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งการจัดสรรอำนาจ หมายถึง กระบวนการได้มาซึ่งอำนาจทางการเมือง ซึ่งถูกกำหนดกฎเกณฑ์และกติกาให้เป็นไปตามรูปแบบหรือระบบการเมืองที่เป็นอยู่ โดยที่ความแตกต่างของระบบการเมืองทำให้กระบวนการเพื่อได้มาซึ่งอำนาจทางการเมืองแตกต่างกันออกไป ส่วนการใช้อำนาจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนมีความหมายครอบคลุมถึงการใช้อำนาจในการบัญญัติและบังคับใช้กฎหมายและระเบียบทั้งมวลของสังคม เพื่อส่งเสริมการ

อยู่ร่วมกันของสมาชิกในสังคมอย่างสงบสุข ตลอดจนอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรและการดำเนินโครงการ และกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่งเสริมการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนอย่างเสมอภาคทั่วหน้า

ปฏิเสธไม่ได้ว่าในองค์กรทุกองค์กรมีกระบวนการทางการเมืองแทรกอยู่จริง แม้แต่ในสถานศึกษา ทั้งในสังกัดภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งผู้บริหารสถานศึกษาต้องมองให้ออก ก่อนอื่นต้องยอมรับว่าระบบและรูปแบบการศึกษาเป็นผลมาจากโครงสร้างและกระบวนการทางการเมือง ซึ่งเป็นเรื่องอำนาจฝ่ายการเมืองที่ใช้ อำนาจในการปกครอง ในรูปของกฎหมาย การกำหนดนโยบายและการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นทางการเป็นธรรมเนียม ผู้บริหารสถานศึกษาในยุคปฏิรูปการศึกษาหลายคนอาจมองว่าการเมืองหรือการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขถูกยึดโยงเข้ากับระบบการศึกษาและฝังรากลึกมายาวนาน มีทั้งกลุ่มทุน ผูกขาด กลุ่มผู้ที่แสวงหาและได้รับผลประโยชน์จากการจัดการศึกษาโดยใช้กระบวนการทางการเมืองมาโดยตลอด เพราะบุคคลทางการเมืองมีอำนาจและหน้าที่ในเรื่องการศึกษา เช่น การจัดสรรทรัพยากร ค่าใช้จ่าย การจัดโครงสร้างและระบบการศึกษา แม้แต่คำว่า ‘ปฏิรูปการศึกษา’ ก็เป็นคำที่นักการเมืองใช้เป็นวาทกรรม สร้างนโยบายหาเสียงมาหลายสิบปี ซึ่งเรื่องเหล่านี้ทุกคนในสังคมคงพอรับรู้ได้ เพราะเห็นกระบวนการทางการเมืองที่มีรูปแบบชัดเจน มีหลักเกณฑ์ที่อ้างอิงระเบียบ กฎหมาย และองค์กรชัดเจน ซึ่งแตกต่างกับการเมืองในองค์กร

‘การเมืองในองค์กร’ ในบทความนี้จึงมุ่งสะท้อนให้ผู้บริหารสถานศึกษาเล็งเห็นกระบวนการทางการเมืองภายในสถานศึกษาและส่งผลกระทบต่อกระบวนการบริหารหลักสูตรสถานศึกษาเป็นสำคัญ มิได้มุ่งหมายถึงการเมืองที่เกี่ยวข้องกับ ‘นักการเมือง’ แต่เป็นการเมืองที่เกี่ยวข้องกับ ‘ครู ผู้บริหารและชุมชน’ ที่สถานศึกษา ตั้งอยู่ เพราะหาผู้บริหารสถานศึกษาเข้าใจการเมืองหรือมองเกมการเมืองในองค์กรออกก็ย่อมสามารถบริหารจัดการความขัดแย้งและความเสี่ยงได้อย่างลงตัว สร้างความพึงพอใจต่อทุกฝ่ายและจะส่งผลสะท้อนถึงคุณภาพ การศึกษาของสถานศึกษาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การบริหารหลักสูตรสถานศึกษาซึ่งถือเป็นหนึ่งในการบริหารงานวิชาการที่เป็นกุญแจขับเคลื่อนการจัดการศึกษาไปสู่คุณภาพได้อย่างมีนัยสำคัญมาตลอดทุกยุคสมัย เพราะหลักสูตรเปรียบเสมือนแผนที่ในการเดินทาง บุคลากรในองค์กรคือนักเดินทางที่จะต้องอาศัยแผนที่อันนี้ เดินทางไปสู่เป้าหมายคือคุณภาพผู้เรียน

แนวคิดเกี่ยวกับการเมืองในองค์กร

การเมืองในองค์กรเป็นสถานการณ์การแข่งขัน ความขัดแย้งและการชิงดีชิงเด่นกันในแง่ของผลประโยชน์และความคิด อาจแบ่งระดับของการเมืองในองค์กรเป็น 3 ระดับ ได้แก่

1. ระดับบุคคล: กรณีที่บุคคลทำงานด้วยกันแต่รู้สึกไม่ชอบกันหรือไม่ถูกชะตากับคนที่ทำงานด้วย นั้นอาจเป็นเพราะบุคลิกลักษณะหรือความคิดที่ไม่ตรงกัน ซึ่งลักษณะเช่นนี้เรียกว่าเป็นการเมืองที่เกิดขึ้นในองค์กรระดับย่อย ซึ่งอาจจะมีผลกระทบต่อระดับกลุ่มและหน่วยงาน

2. ระดับกลุ่ม: กลุ่มคนเกิดจากคนหลายๆ คนที่มีความคิดหรือมีบุคลิกลักษณะคล้ายกันมารวมกัน ดังนั้น เมื่อมีคนที่อยู่ในกลุ่มรู้สึกไม่ถูกชะตากับใครก็อาจจะมีอารมณ์น้อยใจและชักจูงให้คนอื่น ๆ ในกลุ่มมีความรู้สึกตามไปด้วย โดยเฉพาะผู้นำกลุ่ม ซึ่งมีอิทธิพลในการโน้มน้าวความคิดของสมาชิกในกลุ่มได้มาก

3. ระดับหน่วยงาน: การเมืองในระดับนี้จะเกิดขึ้นจากความขัดแย้งทางผลประโยชน์ที่ไม่ตรงกัน หรือขัดกัน โดยส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นจากผู้บริหารของแต่ละหน่วยงาน เพราะผู้บริหารเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับผลตอบแทนที่ได้รับจากการทำให้บรรลุเป้าหมายขององค์กร ทั้งนี้ การเมืองในระดับหน่วยงานย่อมมีผล

ทำให้เกิดการเมืองในระดับกลุ่มหรือตัวบุคคลได้ เพราะผู้บริหารของหน่วยงานจะเป็นบุคคลสำคัญในการเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมการทำงานของสมาชิกในทีม (อาภรณ์ ภูวิทย์พันธ์, 2560)

ทฤษฎีการเมือง

ด้วยการศึกษาค้นคว้าหาทางแก้ไขปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคแต่ละสมัยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยการตั้งสมมติฐาน รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ สรุปผล ตีความ อธิบาย และเสนอแนะเกี่ยวกับข้อเท็จจริงทางการเมืองที่เกิดขึ้นซ้ำๆ กันจนกลายเป็นกฎเกณฑ์หรือทฤษฎีทางการเมืองขึ้นมา ทฤษฎีการเมืองในปัจจุบันเป็นการแสวงหาความรู้หรือความจริงค่อนข้างมีความชัดเจนและสามารถอธิบายหรือทำนายปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นได้ใกล้เคียงความเป็นจริง มีความน่าเชื่อถืออยู่ไม่น้อย อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีการเมืองวิวัฒนาการในยุคปัจจุบันยังเกี่ยวเนื่องกับทฤษฎีการเมืองในยุคโบราณอยู่ไม่น้อย เพราะทฤษฎีการเมืองยุคโบราณเป็นพื้นฐานในการศึกษาค้นคว้าหาคำตอบและมีการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องมาต่อเนื่องยาวนานจนก่อให้เกิดแนวคิดทฤษฎีทางการเมืองใหม่ๆ ที่แตกแขนงขึ้นมา

จรรยา สุภาพ (2528) ได้ให้ทัศนะว่า ทฤษฎีการเมืองมีลักษณะชัดเจนและแน่นอนกว่าปรัชญาการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับสาระ คำอธิบาย และความหมาย

Robert E. (1970) ให้ทัศนะว่า ทฤษฎีการเมืองเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ความคิดหรือปรัชญาเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง นักทฤษฎีการเมืองมุ่งมั่นที่จะทำความเข้าใจและตีค่าข้อมูลความจริงทั่วไปที่มีความสัมพันธ์กับการกำหนดสมมติฐาน (hypothesis) เกี่ยวกับพฤติกรรมทางการเมืองและคุณค่าทางสังคม

สุขุม นวลสกุล และโกศล โรจนพันธ์ (2548) ได้อธิบายสรุปเพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะทฤษฎีการเมืองตามแนวคิดของสมิธและเซอร์เซอร์ ประกอบด้วย ลักษณะแบบจริยธรรม (Ethical) ลักษณะแบบจินตนาการ (Speculative) ลักษณะเชิงสังคมวิทยา (Sociological) ลักษณะแบบกฎหมาย (Legal) และลักษณะแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific) สอดคล้องกับสมบัติ จันทรวงศ์ ที่กล่าวว่า ทฤษฎีการเมือง หมายถึง กฎแห่งพฤติกรรมทางการเมือง ซึ่งเป็นสากลที่นักรัฐศาสตร์สามารถจะนำมาใช้ประโยชน์ในการทำนายเหตุการณ์ในอนาคตได้

จากความหมายดังที่ได้รวบรวมมาข้างต้นสรุปว่า ทฤษฎีการเมือง หมายถึง หลักเกณฑ์หรือกฎเกณฑ์ที่สะท้อนพฤติกรรมทางการเมืองที่เกิดจากการศึกษา ค้นคว้าและพิสูจน์ความคิดหรือปรัชญาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง จริยธรรม จินตนาการ สังคมวิทยา กฎหมายและวิทยาศาสตร์ว่าเป็นความจริงและมีคุณค่าเพียงพอหรือไม่ เพื่อจะใช้เป็นแนวทางในการนำไปปฏิบัติหรือใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางการเมือง แต่ทฤษฎีการเมืองมีลักษณะชัดเจนและแน่นอนกว่าปรัชญาการเมือง

ทฤษฎีการเมืองในองค์กร

Greenberg and Baron (อ้างใน ดวงทอง สิ้นชัย และโยธิน นวบุตร, 2563) ได้กล่าวว่า การเมืองในองค์กร หมายถึง กิจกรรมที่ผู้บริหารกระทำเพื่อเพิ่มอำนาจให้กับตนเอง หรือรวมไปถึงการกระทำของบุคคลโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ซึ่งเป็นประโยชน์ของตนเอง โดยไม่คำนึงถึงสวัสดิภาพหรือความเป็นอยู่ของผู้อื่นและมักจะเป็นการกระทำที่ไม่ได้รับอนุญาตให้กระทำอย่างเป็นทางการ แต่เป็นการกระทำเพื่อให้มีอิทธิพลต่อผู้อื่นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตนเองสอดคล้องกับ Migoda (อ้างใน ดวงทอง สิ้นชัย และโยธิน นวบุตร, 2563) ที่ได้อธิบายถึงการเมืองในองค์กรว่า เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในที่ทำงานเป็น

ลักษณะของการใช้อำนาจ หรือความพยายามที่จะมีอิทธิพลต่อผู้อื่น ตลอดจนการปกป้องผลประโยชน์ส่วนตน หรือกลุ่มตน โดยนักวิชาการได้จำแนกประเภทการเมืองในองค์กรได้ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การเมืองที่ดี (Good Politics) การเมืองที่เป็นกลาง (Neutral Politics) และการเมืองที่เลว (Bad Politics) (Marasco, อ้างใน ดวงทอง สิ้นชัย และโยธิน นวบุตร, 2563)

เห็นได้ชัดว่า การเมืองเป็นเรื่องของอำนาจและอิทธิพลของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลต่อบุคคล หรือกลุ่มบุคคล โดยอาศัยโครงสร้างและกระบวนการของการใช้อำนาจและอำนาจหน้าที่เพื่อให้มีผลต่อ เป้าหมายในการตัดสินใจหรือการต่อรองอำนาจการเมืองในองค์กรมุ่งเน้นไปที่การใช้อำนาจเพื่อให้มีอิทธิพลต่อ การตัดสินใจในองค์กรหรือต่อพฤติกรรมต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจ ในขณะที่เดียวกันเมื่อได้อำนาจมาแล้วก็จะ มีการใช้อำนาจที่ได้มาเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องยากที่จะปฏิเสธเรื่องการเมืองในองค์กร และผู้นำหรือผู้บริหารต้องทำความเข้าใจและยอมรับการเมืองในองค์กร นำไปใช้ให้บรรลุความต้องการได้ อาจจะมีผู้บริหารบางกลุ่มที่เห็นว่าการเมืองหรือพฤติกรรมทางการเมืองในองค์กรมีผลกระทบทางบวกต่อ ความสำเร็จของเป้าหมายขององค์กรได้ ในขณะที่ผู้บริหารบางส่วนก็เห็นว่าพฤติกรรมในองค์กรก็ทำให้เกิด ความเสียหายต่อองค์กรได้เช่นกัน บางครั้งก็อาจส่งผลต่อการใช้อำนาจของผู้บริหารอีกด้วยซึ่งพฤติกรรม ทางการเมืองที่แสดงออกมาอาจมีทั้งพฤติกรรมทางการเมืองที่ถูกกฎหมายเป็นพฤติกรรมที่มีปกติใน ชีวิตประจำวัน ไม่มีกฎเกณฑ์หรือระเบียบที่กำหนดไว้ หรืออาจมีพฤติกรรมทางการเมืองที่ผิดกฎหมาย เป็น พฤติกรรมที่ผิดละเมิดกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้อย่างรุนแรงก็เป็นได้

ปรัชญา เวสารัชช์ และอรุณ รักรธรรม (2522) ได้กล่าวไว้ว่า ในแต่ละองค์กรไม่ว่าเป็นองค์กรเอกชน หรือองค์กรของรัฐ อำนาจและอิทธิพลเป็นยาตำที่แทรกอยู่อย่างแยกไม่ได้ เพราะการควบคุมพฤติกรรมและ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเป็นเรื่องที่จำต้องอาศัยอำนาจและอิทธิพลเป็นตัวการ นอกจากนี้ยังได้จำแนก ประเภทของอำนาจเกี่ยวกับองค์กรไว้ ดังนี้

1. อำนาจหน้าที่ (Authority) อำนาจหน้าที่นี้มีผู้เรียกว่า อำนาจโดยชอบธรรม (legitimate power) หรืออำนาจตามกฎหมาย (legalistic power) ซึ่งบุคคลยอมรับว่าถูกต้องชอบธรรม ควรเชื่อฟัง
2. อำนาจบังคับ (Coercive Power) ที่เกิดจากกำลังไม่ว่าจะเป็นกำลังกาย กำลังอาวุธ กำลังทาง ใจก็ตามเป็นความสามารถที่ทำให้ผู้ถูกใช้กำลังหวาดกลัวผลที่จะเกิดจากอำนาจนั้นทั้งที่ยังไม่มีการใช้กำลังก็ได้
3. อำนาจในการให้รางวัลหรือลงโทษ (Reward and Punishment Power) ในสายตาของผู้ถูกใช้ อำนาจ ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่สามารถให้ประโยชน์หรือให้ความดีความชอบแก่บุคคลอื่นได้มักจะเป็นผู้มีอำนาจ
4. อำนาจอ้างอิง (Referent Power) เป็นอำนาจที่ขึ้นกับบุคลิกลักษณะของตัวบุคคลมากที่สุด เป็นการใช้เสน่ห์ดึงดูดและพื้นฐานของอำนาจนี้อยู่ที่ผู้ถูกใช้อำนาจ “ชอบ” หรือมีความรู้สึก “ใกล้ชิด”
5. อำนาจในฐานะผู้เชี่ยวชาญ (Expert Power) เป็นความสามารถที่เกิดจากคุณวุฒิ ความรู้ ความ เชี่ยวชาญ ความชำนาญของผู้ใช้อำนาจ

อย่างไรก็ตาม หากมองในแง่องค์กร เมื่อคนส่วนใหญ่ในองค์กรยอมรับความชอบธรรมขององค์กร ตลอดจนการแบ่งแยกหน้าที่และโครงสร้างขององค์กรแล้ว อำนาจหน้าที่จึงขึ้นอยู่กับตำแหน่งเป็นสำคัญ โดยเฉพาะในองค์กรซึ่งมีขั้นตอนการบังคับบัญชาลดหลั่นกันลงมา บุคคลผู้ดำรงตำแหน่งระดับรองก็ยอมรับ อำนาจและสิทธิของบุคคลที่อยู่ระดับสูงกว่า (บรรณสิทธิ์ สลับแสง, 2515) ดังนั้น เห็นชัดว่าการเมืองในองค์กร จึงมิใช่เรื่องใหม่ หากแต่เป็นสิ่งที่มิอยู่ในทุกองค์กรอย่างปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตราบใดที่มนุษย์ที่ยังมีจิต โลก โกรธ หลง หรือยังมีความต้องการอำนาจหรือผลประโยชน์เพื่อตนเองหรือเพื่อกลุ่มอยู่ ตราบนั้นลักษณะ ทางการเมืองในองค์กรก็จะยังคงมีอยู่ ส่วนจะแสดงออกมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์ หรือความสามารถในการควบคุมบังคับของผู้บริหารระดับสูงขององค์กร ผู้บริหารจึงต้องมีศาสตร์และศิลป์ใน

การบังคับบัญชาบุคลากรในองค์กรต้องมองการเมืองในองค์กรให้ออกบริหารจัดการให้องค์กรได้รับประโยชน์จากกระบวนการทางการเมืองในองค์กรมากกว่าการก่อให้เกิดความเสียหาย เพราะหากบริหารจัดการได้กระบวนการทางการเมืองนี้จะส่งเสริมให้เกิดการแข่งขันเชิงสร้างสรรค์ ส่งผลให้องค์กรนั้นๆ ไม่หยุดนิ่งบุคลากรมีสถานะตื่นตัวตลอดเวลาต่ออำนาจของผู้บังคับบัญชา ซึ่งอำนาจดังกล่าวนี้เองที่จะเป็นตัวสะกดหรือควบคุมทิศทางของกระบวนการทางการเมืองในองค์กร

แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารหลักสูตรสถานศึกษา

หลักสูตรสถานศึกษามีความสำคัญ ในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่ทำให้การจัดการศึกษามีประสิทธิภาพบังเกิดประสิทธิผล บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ สถานศึกษาจำเป็นต้องใช้หลักสูตรเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา และใช้เป็นแผนการจัดการศึกษาโดยรวมของสถานศึกษา ซึ่งสำคัญต่อตัวผู้เรียน ครู สถานศึกษา ผู้ปกครองและชุมชนสังคมด้วย ดังที่ รังสรรค์ โยศรีคุณ (2556) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับหลักสูตรสถานศึกษาหมายถึง หลักสูตรที่สถานศึกษาจัดทำขึ้นตามแนวการจัดทำหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 เพื่อเป็นแผนและแนวทางหรือข้อจำกัดของการจัดการศึกษาด้วยความร่วมมือของบุคลากรและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา ซึ่งครอบคลุมภารงานการจัดการศึกษาทุกด้านที่ประกอบด้วยการจัดการเรียนรู้ทั้งหมด ประสบการณ์อื่นๆ ที่สถานศึกษาวางแผนเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ความสามารถโดยส่งเสริมให้แต่ละบุคคลพัฒนาศักยภาพสูงสุดของตน สอดคล้องกับ จิตินา วรณศรี (2557) ได้กล่าวว่า หลักสูตรเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาของสถานศึกษา หลักสูตรทำให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานศึกษาได้ทราบถึงจุดมุ่งหมาย คุณลักษณะและคุณสมบัติของผู้ที่จบการศึกษาจากสถานศึกษาแห่งนั้น ส่วนจรุณี แก้วเอียน (2557) ได้สรุปความหมายของหลักสูตรว่า หลักสูตรเป็นกระบวนการจัดการเรียนการสอนที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ทักษะและเจตคติ ค่านิยม พัฒนาผู้เรียนในทุกด้าน และเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศให้ยั่งยืนก้าวหน้า บุคคลที่น่าพา สิ่งเหล่านี้ให้ประสบผลสำเร็จก็คือครูนั่นเอง ส่วน ปริญญาธรรม ตั้งคุณานันต์ (2558) ได้เสนอว่า หลักสูตร คือ มวลประสบการณ์หรือ แผนการเรียนรู้ที่สามารถใช้เป็นเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนการสอนที่จัดให้แก่ผู้เรียน

เกี่ยวกับองค์ประกอบของหลักสูตรนั้น บุญเลี้ยง ทุมทอง (2553) ได้จำแนกองค์ประกอบของหลักสูตร 4 องค์ประกอบ คือ 1) จุดมุ่งหมายของหลักสูตร (Curriculum Aims) เนื้อหา (Content) การนำหลักสูตรไปใช้ (Curriculum Implementation) และการประเมินผลหลักสูตร (Evaluation) สอดคล้องกับ ชวลิต ชูกำแพง (2559) ได้กล่าวว่า สิ่งสำคัญที่ถือว่าเป็นพื้นฐานของหลักสูตร ประกอบด้วย 3 ประการ คือ จุดมุ่งหมายของหลักสูตร ขอบข่ายเนื้อหาของหลักสูตร และความสัมพันธ์กับเวลาในหลักสูตร

จากแนวคิดข้างต้น สรุปได้ว่า หลักสูตร หมายถึง เครื่องมือที่เป็นกรอบแนวทางซึ่งประมวลความรู้และประสบการณ์ที่จัดทำขึ้นด้วยความร่วมมือของบุคลากรและผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา เพื่อใช้เป็นกรอบและทิศทางในการจัดการเรียนรู้พัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ความสามารถไปสู่มาตรฐานการเรียนรู้ ควรมืองค์ประกอบที่สำคัญ ประกอบด้วยจุดมุ่งหมายของหลักสูตร เนื้อหาของหลักสูตร วิธีการจัดการเรียนการสอนและการวัดผลประเมินผลการเรียนรู้ ซึ่งผู้บริหารสถานศึกษาจะต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการบริหารจัดการเพื่อดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ของหลักสูตรและการเมืองในองค์กรหรือการเมืองในสถานศึกษาก็จะเป็นตัวสะท้อนภาพความสำเร็จในการบริหารจัดการหลักสูตรสถานศึกษาด้วย เพราะมีความยึดโยงกับบุคลากรซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันเชิงโครงสร้างการบริหารและกระแสทางการเมืองอันเป็นกระบวนการก่อตัวของอำนาจในการบังคับควบคุมหรือสั่งการตามตำแหน่งหน้าที่ แม้สถานศึกษาหลายแห่งจะ

เรียกกระบวนการเหล่านี้ว่า ‘ความขัดแย้ง’ แต่กระบวนการเสริมพลังอำนาจด้วยกระระดมกลุ่มอุดมการณ์หรือกลุ่มคนที่มีทัศนคติใกล้เคียงกันมาเป็นพรรคพวก รวมทั้งกระบวนการสร้างความรู้สึกร่วมกันว่าจะถูกคุ้มครองโดยกลุ่มอำนาจฝ่ายตน ในกรณีที่เกิดปัญหาหรือความขัดแย้งกับฝ่ายอื่นทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา ซึ่งไม่ว่าผู้ที่มีอำนาจจะมีตำแหน่งหน้าที่หรือสถานะตามโครงสร้างระดับใดก็ตาม กระบวนการดังกล่าวนี้จึงจัดว่าเป็นการเมืองในสถานศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเมืองภายในสถานศึกษาที่ไม่ถูกยึดโยงกับนักการเมืองทั้งระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติ แต่มีการเมืองภายนอกสถานศึกษาอยู่บ้างที่มีบุคคลภายนอกหรือนักการเมืองมาเกี่ยวข้อง แต่ก็อยู่ในระดับน้อยมากหากเปรียบเทียบกับการเมืองภายใน

สภาพปัญหาการเมืองในสถานศึกษาที่ส่งผลต่อการบริหารหลักสูตรสถานศึกษา

ความสำเร็จของการบริหารหลักสูตรสถานศึกษาขึ้นอยู่กับการเมืองในสถานศึกษา บางครั้งเรียกว่าการเมืองในหลักสูตร (ไพฑูริย์ สีนลารัตน์, 2562) เนื่องจากเป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินการในสถานศึกษา และอาจเป็นปัจจัยลบได้เช่นเดียวกัน การเมืองในสถานศึกษา หรือการเมืองในหลักสูตรประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ คือ การเมืองภายในสถานศึกษาและการเมืองภายนอกสถานศึกษา ซึ่งทั้งสองประเด็นนี้ ผู้บริหารสถานศึกษามักจะมองข้าม หรือมองว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยไม่สำคัญ ไม่ต้องแก้ไข แต่ถ้ามองให้ลึกลงไป สิ่งนี้ถือเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ท้าทายฝีมือนักบริหาร เพราะหากมุ่งหวังที่จะจัดการศึกษาให้มุ่งสู่คุณภาพแล้ว การเมืองในสถานศึกษาจะต้องใส่ใจ เว้นแต่ว่า ผู้บริหารสถานศึกษาท่านนั้นจะมาดำรงตำแหน่งเพื่อรอวันย้ายจากไป อันเป็นการหนีปัญหาหรือหนีความขัดแย้ง หรือไม่หากผู้บริหารสถานศึกษามองว่าการเมืองในสถานศึกษานั้นสามารถจัดการให้อยู่ในความควบคุมได้และสามารถใช้ประโยชน์จากการเมืองในสถานศึกษาแบบนั้นได้

ไพฑูริย์ สีนลารัตน์ (2562) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการเมืองในสถานศึกษาไว้ 2 ประการ ดังนี้

1. การเมืองภายในสถานศึกษา หมายถึง ความขัดแย้งกันเองภายในองค์กร ความไม่ลงรอยทำให้เกิดเป็นกลุ่มเป็นพวก ทำให้การบริหารจัดการเป็นไปได้ยาก บางกรณีเป็นการที่มีการแย่งชิงผลประโยชน์ภายในองค์กร เช่น ความขัดแย้งที่เกิดจากความต้องการใช้งบประมาณ กลุ่มหนึ่งต้องการนำมาใช้การอบรมครู อีกกลุ่มต้องการนำไปสร้างสนามหรือปรับปรุงห้องให้ผู้บริหาร รวมถึงการเข้ามาก้าวร้าวของชุมชน

2. การเมืองภายนอกสถานศึกษา โดยที่คนภายในไปนำคนภายนอกมาร่วมกิจกรรมในองค์กร เช่น กลุ่มครูอาจนำนักการเมืองภายนอกมาวุ่นวายกับผู้บริหาร จนทำให้มีการแย่งตำแหน่งทางการบริหารกันขึ้น และนำไปสู่การวิงวอน ซึ่งทำให้การดูแลทางวิชาการไม่มีความเป็นอิสระได้อย่างมากพอ ต้องคอยฟังเสียงภายนอกอยู่เสมอ

ปัญหาที่สำคัญที่สุด คือ การแบ่งพรรคแบ่งพวกในสถาบัน เป็นการเมืองที่เรียกว่าขนานแท้และดั้งเดิมที่แก้ไขได้ยาก ซึ่งการแบ่งพวกนั้นมีหลายประเภท เช่น ค่ายผลประโยชน์ ค่ายความคิด ค่ายงาน ผู้บริหารต้องวิเคราะห์ห้ององค์กร มีนโยบายและแนวทางที่ชัดเจนและคำนึงถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้น การจัดการหลักสูตรจึงจะดำเนินไปได้ด้วยดี ผู้บริหารสถานศึกษาจำเป็นต้องมองการเมืองให้ออกแล้วใช้แนวโน้มการเมืองเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาหลักสูตรให้ได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของธีระ รุญเจริญ (2545) พบว่า โรงเรียนรับรู้เรื่องแนวการจัดการศึกษาและการกระจายอำนาจการบริหารดีพอสมควร แต่การเตรียมการรับการกระจายอำนาจยังมีน้อย เพราะขาดความชัดเจนในเชิงปฏิบัติในหลายเรื่อง เช่น การบูรณาการหลักสูตร การจัดการเรียนการสอนเพื่อมุ่งบรรลุเกณฑ์มาตรฐานผู้เรียนและรายละเอียดการปฏิบัติ และยังพบว่าผลการศึกษาของชินรัตน์ สีเสมอ และ สถาพร มั่นเต (2555) พบว่า สภาพการใช้หลักสูตรของผู้บริหารโดยรวมมีการใช้อยู่ในระดับมาก ปัญหาด้านการวางแผนงานด้านวิชาการที่มีปัญหาในระดับปานกลาง

ส่วนสภาพการใช้หลักสูตรของครูอยู่ในระดับมาก ปัญหาด้านการเตรียมการสอน และการใช้สื่อการเรียนการสอนประเภทวัสดุอุปกรณ์ ที่มีปัญหาในระดับปานกลาง สอดคล้องกับจันทร์จิรา บุรีมาศ และ อุดล นาคะโร (2556) ได้สรุปไว้ว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการบริหารหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียน คือ ด้านอาคารสถานที่ด้านผู้บริหาร ครูผู้สอน ด้านชุมชนและผู้ปกครองและด้านสื่ออุปกรณ์และวัสดุหลักสูตร และยังสอดคล้องกับจิรารัตน์ เขียนรูปครุฑ (2558) ได้แสดงไว้ว่า การบริหารความขัดแย้งของผู้บริหารสถานศึกษาอยู่ในระดับมาก โดยเรียงลำดับค่าคะแนนเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ตามลำดับ ได้แก่ ด้านการร่วมมือด้านการประนีประนอมด้านการเอาชนะ ด้านการยอมให้ และด้านการหลีกเลี่ยง ตามลำดับ ตรงกับมนตรี รัตนพันธ์ (2545) ที่กล่าวว่าผู้บริหารสถานศึกษาหน้าที่โดยตรงที่ต้องแก้ปัญหาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความขัดแย้งในสถานศึกษาจะก่อให้เกิดความยุ่งยากต่อการปฏิบัติงานและทำให้บรรยากาศของสถานศึกษาชบเซาลง

จากปัญหาการเมืองในสถานศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นได้ชัดเจนว่า กระบวนการทางการเมืองในสถานศึกษาส่งผลกระทบต่อการบริหารหลักสูตรสถานศึกษาจริง กล่าวคือ การที่ครูในโรงเรียนเดียวกันแบ่งพรรคแบ่งพวก อิจฉาริษยา กลั่นแกล้งกัน ผู้บริหารสถานศึกษาระดับใดก็มักประสบปัญหาเดือดร้อนใจอย่างยิ่ง ปัญหาขาดความสามัคคีนับเป็นอุปสรรคต่อการบริหาร ก่อให้เกิดความลำบากใจในการสั่งการ บ่อยครั้งที่ผู้บริหารแก้ปัญหาความขัดแย้งแล้ว แต่ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความไม่พอใจ มีการร้องเรียน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลในองค์กรที่แตกต่างไป ส่งผลต่อคุณภาพการบริหารจัดการศึกษาทั้งในแง่บวกและแง่ลบและกุญแจสำคัญที่จะควบคุมหรือชี้้นำกระบวนการทางการเมืองในสถานศึกษาให้ไปสู่ทิศทางที่ก่อประโยชน์ต่อการบริหารสถานศึกษาสู่คุณภาพ ก็คือ ผู้บริหารสถานศึกษาซึ่งจะต้องมองการเมืองในสถานศึกษาให้ออก ทั้งการเมืองภายในอันเกี่ยวข้องกับบุคลากรทุกระดับในสถานศึกษา และการเมืองภายนอกอันเกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอก เช่น ผู้ปกครอง ผู้นำท้องถิ่น หรือผู้บังคับบัญชา การน้อมนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการสถานศึกษาเป็นช่องทางหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้บริหารสถานศึกษาก้าวผ่านปมความขัดแย้งอันนำไปสู่กระบวนการทางการเมืองที่รุนแรง

พุทธวิธีแก้ปัญหาความขัดแย้งและทางออกการเมืองในสถานศึกษา

ทางออกของปัญหาการเมืองในสถานศึกษามีให้เห็นและเป็นไปได้โดยอาศัยหลักพุทธธรรมนำมาประยุกต์เข้ากับศาสตร์การบริหารจัดการหลักสูตรสถานศึกษา ปัญหาการเมืองในสถานศึกษาอาจนำความไม่สบายกาย ไม่สบายใจมาสู่ผู้บริหารได้ หากไม่รีบเร่งจัดการแก้ไข ในทัศนะของพระไพศาล วิสาโล (2554) มองว่าพุทธศาสนามองว่าทุกข์เป็นสภาวะพื้นฐานของธรรมชาติ ครอบคลุมสรรพสิ่ง ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งรูปธรรมและนามธรรม สภาวะที่เรียกว่าทุกข์ หรือทุกข์ลักษณะ นี้ได้แก่ภาวะที่ไม่คงตัว คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะมีความกดดัน บีบคั้น ขัดแย้งอยู่ในตัวเองและกับสิ่งรอบตัวอยู่ตลอดเวลา ความขัดแย้งกับทุกข์เป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ ทุกข์เกิดเพราะความขัดแย้งบีบคั้น เช่น ความเจ็บป่วยเกิดจากความขัดแย้งบีบคั้นระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในร่างกาย และระหว่างร่างกายกับเชื้อโรค ขณะเดียวกันทุกข์ก็นำไปสู่ความขัดแย้งได้ด้วย เช่น ความเสื่อมของอวัยวะบางส่วนในร่างกายก็ทำให้เกิดความขัดแย้งกับอวัยวะส่วนอื่นที่ปกติเกิดสภาวะที่ไม่สมดุลในร่างกาย ด้วยเหตุนี้ ความขัดแย้งจึงเป็นธรรมดาของสรรพสิ่ง เช่นเดียวกับทุกข์นี้ หมายความว่าในชีวิตของบุคคล และในความเป็นไปของสังคม เราไม่สามารถหลีกเลี่ยงความขัดแย้งได้ ไม่ว่าจะความขัดแย้งกับตนเองและความขัดแย้งกับผู้อื่น ความขัดแย้งสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา แต่เมื่อพูดว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดา นั้นมิได้หมายความว่า เราไม่สามารถทำอะไรกับมันได้ ทุกข์นั้นก็มีหลายระดับหลายประเภท บางประเภทเราไม่สามารถขจัดไปได้ เช่น ความแก่และความตาย ทำได้อย่างมากแค่ชะลอ แต่บางประเภท เราสามารถระงับได้ เช่น ความหิว ความเจ็บปวด ฉันทิ์ฉันทันั้น มีความขัดแย้งบางอย่างที่เรา

สามารถจัดการได้ เราไม่สามารถห้ามความขัดแย้งทางความคิดได้ แม้กระทั่งพระอรหันต์ที่รู้แจ้งในสังขารธรรมและปลอดพ้นจากกิเลส ก็ยังมีความเห็นแตกต่างกัน ดังมีตัวอย่างมากมายในพระไตรปิฎก แต่เราสามารถเปลี่ยนความขัดแย้งที่เป็นความวิวาทบาดหมางให้เป็นความกลมเกลียวสามัคคีกันได้

ท่าทีของพุทธศาสนาต่อความขัดแย้งทางสังคมหรือระหว่างผู้คน คือ ไม่ควรนิ่งดูตาย หรือวางเฉยปล่อยให้เขารับกรรมกันไปเอง หากควรเข้าไปจัดการแก้ไขให้กลับคืนดี การช่วยเหลือและส่งเสริมให้ผู้คืนดีกัน เป็นการกระทำที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญ ดังมีพุทธพจน์ว่า “เมื่อคนเหล่าอื่นขัดแย้งกันอยู่ ผู้ใดพยายามประสานให้พวกเขาคืนดีกัน ผู้นั้นชื่อว่าเป็น คนมีความรับผิดชอบ เป็นผู้จัดธุระที่ยอดเยี่ยม” (ขุ.ชา. (ไทย) 27/549) “ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวาทโดยความปลอดภัยจึงมีความพร้อมเพรียงกัน มีความประณีประนอม นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า” (ขุ.อป. (ไทย) 32/1) นอกจากนี้พระพุทธเจ้าให้ความสำคัญกับการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งมาก เห็นได้จากวินัยของพระสงฆ์ ซึ่งมีข้อกำหนดหรือสิกขาบทมากมายเกี่ยวกับการระงับความขัดแย้งหรืออิทธิกรณในหมู่สงฆ์ ที่เรียกว่า “อิทธิกรณสมณะ” รวมทั้งกำหนดคุณสมบัติของผู้ไกล่เกลี่ยไว้ด้วย คือ เป็นผู้ที่มีสติ มีความประพฤติเรียบร้อย มีคุณธรรมที่ทั้ง 2 ฝ่ายยอมรับพูดได้ชัดแจ้ง มีความสามารถในการสื่อสารอย่างถูกต้องแม่นยำจากคู่ขัดแย้งฝ่ายหนึ่ง ไปยังอีกฝ่ายหนึ่ง มีทักษะในการถาม และควบคุมเหตุการณ์โดยไม่ใช้การบีบบังคับ มีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องราวขององค์กรหรือตัวบุคคลคู่ขัดแย้ง มีความอ่อนน้อมถ่อมตัว และสัมพันธ์กับคู่ขัดแย้งที่มีฐานะตำแหน่งต่างกันอย่างเท่าเทียม มีความเคารพและเมตตา สอดคล้องกับประสิทธิ์ กุลบุญญา (2557) กล่าวว่า แนวคิดในการขจัดความขัดแย้งตามหลักพระพุทธศาสนา ทั่วไปเริ่มต้นด้วยความอดทน (ขันติ) ขจัดความขัดแย้งโดยกรอบอิทธิกรณสมณะด้วยวิธีระงับปัญหาด้วยพยานและหลักฐานที่พร้อมหน้า (สัมมุขวินัย) ใช้เสียงข้างมาก (เยภุยยสิกาวินัย) วิธีการประณีประนอม (ติณวัตถารกะ) และวิธีการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง

พระไพศาล วิสาโล (2554) ได้เสนอหลักการแก้ไขความขัดแย้งแนวพุทธไว้ ดังนี้

1. ให้ความสำคัญกับ “คน” หรือมิติทางด้านอารมณ์ โดยทำให้คู่ขัดแย้งเข้าใจประเด็นปัญหาได้ตรงตามความจริงหรือคำนึงถึงความถูกต้อง ทั้งนี้เนื่องจากทั้ง 2 ฝ่ายถูกอารมณ์เข้ามาบดบัง ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ไกล่เกลี่ยจะต้องเริ่มต้นด้วยการให้ความสำคัญกับอารมณ์ความรู้สึกของคู่กรณี
2. ช่วยขจัดอกุศลมูลในใจคู่ขัดแย้ง ผู้ไกล่เกลี่ยมีหน้าที่สำคัญประการแรกคือขจัดอกุศลมูลในใจคู่ขัดแย้งให้หมดไป ด้วยการแทนที่ด้วยกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ในใจคู่ขัดแย้ง
3. กระตุ้นให้คู่ขัดแย้งขบคิด ได้สติและหันมาพิจารณาตนเอง โดยผู้ไกล่เกลี่ยควรช่วยให้ทุกฝ่ายได้สติ ทั้งนี้ โดยอาจพูดให้สะอึกใจหรือตั้งคำถามให้คิด ตัวอย่างได้แก่ ความขัดแย้งกรณีแม่น้ำโรหิณี เมื่อกษัตริย์แคว้นโกลิยะและแคว้นศากยะยกทัพมาเผชิญหน้าเพื่อจะรบพุ่งกัน พระพุทธองค์ได้เสด็จไปห้ามไม่ให้ทั้ง 2 ฝ่ายทำสงครามกัน และในที่สุดก็ถอนทัพกลับเมือง เลิกราท่อกัน
4. ช่วยให้คู่ขัดแย้งหาคำตอบด้วยตนเอง โดยผู้ไกล่เกลี่ยไม่ควรเป็นผู้หาทางออกให้แก่คู่ขัดแย้ง แต่ควรช่วยให้คู่ขัดแย้งหาคำตอบและบรรลุข้อตกลงด้วยตนเอง เพราะผู้ไกล่เกลี่ยไม่มีอำนาจที่จะบังคับคู่ขัดแย้งได้ ความขัดแย้งจะเปลี่ยนเป็นความคืนดีได้ก็ต่อเมื่อคู่ขัดแย้งพอใจข้อตกลง และคู่ขัดแย้งจะพอใจข้อตกลงได้ต่อเมื่อเกิดจากความยินยอมพร้อมใจของตนเอง
5. สร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นกับคู่ขัดแย้ง เริ่มด้วยความไว้วางใจในตัวผู้ไกล่เกลี่ย หากคู่ขัดแย้งเห็นว่าผู้ไกล่เกลี่ยไม่เป็นกลาง ลำเอียงเข้าข้างอีกฝ่ายหนึ่ง การไกล่เกลี่ยย่อมล้มเหลวตั้งแต่แรก เมื่อคู่ขัดแย้งไว้วางใจในตัวผู้ไกล่เกลี่ยแล้ว สิ่งที่ต้องทำต่อไปคือการทำให้คู่ขัดแย้งไว้วางใจซึ่งกันและกัน คือไว้วางใจว่าทั้ง 2 ฝ่ายจะสามารถหาทางออกร่วมกันได้ด้วยการเจรจา

6. พุดด้วยสัจจะ เมตตา ขันติ และสติ คุณธรรมของผู้ไกล่เกลี่ยเป็นสิ่งสำคัญมากในการสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกัน รวมทั้งการสร้างความเชื่อมั่นในการแก้ไขความขัดแย้งแบบสันติวิธี

7. คุณสมบัติของผู้ไกล่เกลี่ย ต้องเป็นผู้มีสติ มีความประพฤติเรียบร้อย มีคุณธรรมที่ทั้ง 2 ฝ่ายยอมรับสามารถสร้างความไว้วางใจแก่ผู้ขัดแย้งว่าจะให้ความเป็นธรรมได้

พระครูสุตพัฒน์นอม (วรเมศร์ จารุณโณ) (2561) แสดงไว้ว่า ความขัดแย้งเป็นสภาวะการณ์และลักษณะที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลมีความคิดหรือการกระทำที่ไม่สอดคล้องกัน มีผลประโยชน์ ค่านิยม ความสัมพันธ์และโครงสร้างที่แตกต่างกัน ได้ก่อให้เกิดความบาดหมาง การทะเลาะ การแก่งแย่งและการวิวาท จนนำไปสู่การทำร้ายร่างกาย ฆ่าผู้อื่นในที่สุด ซึ่งความขัดแย้งนี้เองได้สะท้อนให้เกิดเชิงทวิลักษณ์ คือในแง่บวกและลบ ความขัดแย้ง พระพุทธศาสนาเรียกว่าทุกข์ ซึ่งมีสภาพขัดแย้ง บีบคั้น กดดันซึ่งกันและกัน ความขัดแย้งเกิดขึ้นจากปัจจัยภายในคือจิตใจเป็นสาเหตุหลัก ต่อความคิดที่ว่า หากไม่มี “สังคม” ก็ไม่มี “การเมือง” หากไม่มี “การเมือง” ก็ไม่มี “อำนาจ” เมื่อไม่มี “อำนาจ” ก็ไม่มี “ความขัดแย้ง” เมื่อใดมี “ความขัดแย้ง” แสดงว่ายังไม่มี “สังคม” การแก้ไขปัญหาทางสังคม อาทิ เรื่องการเมือง ต้องลงลึกไปที่เรื่องของ “คน” อันเป็นสมาชิกของสังคม โดยอริยมรรค เป็นพุทธวิธีที่สามารถจัดการได้อย่างลึกซึ้งถึงมูลเหตุแห่งความขัดแย้งได้ทั้งทางจิต (ปัญญาธรรม 3 คือ ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ) และทางปัญญา (อวิชชา) ดังพุทธพจน์ว่า “ข้อที่ภิกษุจักทำลายอวิชชา ยังอวิชชาให้เกิด ทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้ ด้วยทิฏฐิที่ตั้งไว้ชอบ ด้วยมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นั่นเป็นเพราะเหตุใดก็เพราะตั้งทิฏฐิไว้ชอบแล้ว” จึงกล่าวได้ว่า “อริยสัจ 4” เน้นที่จิตใจอันเป็นต้นเหตุสำคัญของการเกิดปัญหาและการแก้ปัญหาเจตนารมณ์จึงต่างจากแนวคิดทฤษฎีอื่นๆ ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างองค์ความรู้และการนำความรู้ศาสตร์ต่างๆ มาแก้ไขปัญหา “อริยมรรค” จึงเป็นกระบวนการแก้ปัญหาที่ใช้ได้ทั้งภายนอกและภายในตน และเป็นหนึ่งใน อริยสัจ 4 อันเป็นสัจธรรมที่เป็นความจริงเหนือกาลเวลา (อกาลโก) (วัดไทยนรราชรัตนาราม 960, 2556)

การประยุกต์ต่อบริหารนิยธรรมในองค์กรทางบ้านเมืองเพื่อสันติภาพสู่สังคมไทย ควรต้องยึดถือภาวะวิสัยเป็นที่ตั้งทั้งในการกำหนดนโยบาย หรือการดำเนินการตามนโยบาย เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น หากทั้งสองฝ่ายนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักอปริหานิยธรรม กล่าวคือ หมั่นประชุมกันเนืองนิจ เพื่อหาแนวทางแก้ไข ทั้งสองฝ่ายพร้อมเพรียงกันประชุมเล็กประชุม ไม่บัญญัติสิ่งที่ยังไม่ได้บัญญัติและไม่เลิกล้มสิ่งที่ยังบัญญัติไว้แล้ว ไม่ยกเลิกกระบวนการหรือกฎเกณฑ์ที่ตนเอง เคารพนับถือผู้ใหญ่การเคารพไม่หมิ่นเหยียดเกณีสตรี สักการะเคารพเจดีย์ปกป้องรักษาปูชนียสถานที่สำคัญในศาสนาและให้การอารักขาคุ่มครองบรรพชิต โดยนำหลักธรรมดังกล่าวนี้ไปประยุกต์ใช้โดยบูรณาการเข้ากับการบริหารบ้านเมืองย่อมเป็นการนำมาซึ่งสันติภาพในสังคมโดยแท้ (พระครูปลัดไพฑูริย์ เมธิโก (มหาบุญ), 2557) แต่อย่างไรก็ดี หลักอปริหานิยธรรมนั้นต้องนำมาพัฒนาต่อบุคคลเป็นสำคัญและการพัฒนาต่อบุคคลก็ต้องอาศัยหลักสังคหวัตถุ คือ ธรรมที่สำคัญที่หล่อหลอมให้พุทธศาสนิกชนเป็นคนรักสันติรักอิสระเสรีมีนิสัยโอบอ้อมอารี มีเมตตากรุณาต่อกันควบคู่ไปด้วย ได้แก่ 1) ทานคือ การให้แบ่งปัน เสียสละ เผื่อแผ่ 2) ปิยวาจา คือ การกล่าววาจาสุภาพอ่อนหวาน 3) อัถถจริยา คือ การกระทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น 4) สมานัตตตา คือ การวางตัวเหมาะสม เสมอต้นเสมอปลาย กล่าวสั้นๆ ว่า “แบ่งปันไปมา พุดจาจับใจ ช่วยกิจการไป นิสัยกันเอง” (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2562)

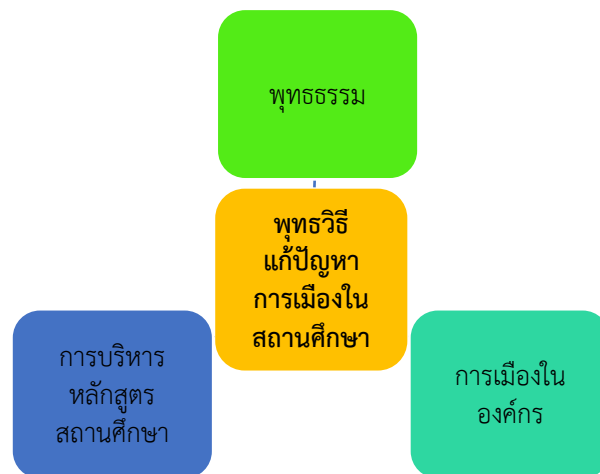
ดังนั้น การแก้ไขปัญหาการเมืองในสถานศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนานั้นจะเห็นได้ว่ามีหลักธรรมหลายข้อที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ ทั้งหลักอริยสัจ 4 หลักสังคหวัตถุ 4 หลักอริยสัจ 4 อธิกรณสมณะ 7

หลักการบริหารนิยาม 7 ซึ่งเป็นหลักการแก้ปัญหาเรื่อง “คน” ใช้หลักการแก้ปัญหาทั้งภายนอกและภายในตน โดยเฉพาะด้านจิตใจ ซึ่งสามารถแก้ไขมูลเหตุแห่งความขัดแย้งได้ทั้งทางจิตและทางปัญญา

บทสรุป

ผู้บริหารสถานศึกษาในฐานะที่เป็นผู้สมานเอาภารกิจในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน โดยใช้กระบวนการบริหารจัดการศึกษาตามหลักการ แนวคิด และทฤษฎีที่สำคัญความสามารถในการบริหารจัดการหลักสูตรสถานศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ยังคงสะท้อนให้เห็นว่าส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาอย่างมีนัยสำคัญ อย่างไรก็ตาม หากเกิดความขัดแย้งภายในสถานศึกษาโดยบุคลากรในองค์กรมีกระบวนการแบ่งพรรคแบ่งพวกหรือแบ่งแยกทางความคิด ผลประโยชน์และแนวปฏิบัติขึ้น การบริหารหลักสูตรสถานศึกษาของผู้บริหารก็ย่อมเป็นไปได้ยาก สร้างความอึดอัดขัดข้องต้องเร่งแก้ไข อีกประการหนึ่ง หากผู้บริหารสถานศึกษาเข้าไปดำรงตำแหน่งโดยไม่ศึกษาสภาพบริบทหรือมองการเมืองในสถานศึกษาไม่ออก ทั้งการเมืองภายในว่ามีความขัดแย้งแบ่งแยกมวลชนในสถานศึกษาหรือไม่ และควรส่งเสริมสัมพันธภาพหรือแก้ไขปัญหาอย่างไร รวมทั้งการเมืองภายนอกสถานศึกษาว่ามีบุคคลภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องหรือไม่ เช่น กลุ่มผู้บริหารเก่า กลุ่มผู้นำท้องถิ่น กลุ่มผู้ปกครองนักเรียน หรือกลุ่มผู้ที่ได้รับประโยชน์จากสถานศึกษา การบริหารจัดการจึงต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ควบคู่กันไป อาศัยหลักนิติศาสตร์และหลักสังคมศาสตร์ในการจัดการ

อย่างไรก็ตาม สภาพการเมืองในสถานศึกษาอาจเป็นประโยชน์ต่อการบริหารจัดการ เช่น การใช้ความขัดแย้งที่ไม่รุนแรงเป็นพลังบวกในการกระตุ้นบุคลากรให้สร้างสรรค์ผลงานในเชิงแข่งขันแบบไม่เปิดเผย โดยผู้บริหารอาศัยอำนาจในการบ่งชี้เจตคติความชอบด้วยการประเมินผลงานของบุคลากรก็สามารถเสริมแรงให้เกิดพลังการเมืองเชิงบวกต่อการบริหารหลักสูตรสถานศึกษาได้เช่นกัน การเมืองมีทั้งประโยชน์และโทษต่อบุคคลและสถานศึกษา อาจส่งผลดีที่จะทำให้เข้าใจพฤติกรรมของบุคลากรในองค์กรและนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์กับการบริหารสถานศึกษาต่อไป ในขณะที่ผลเสียของการเมืองในสถานศึกษาจะนำไปสู่พฤติกรรมการเมืองที่อาจจะเป็นอุปสรรคต่อการทำงาน เพราะหากมีการเล่นการเมืองในองค์กรสูง อาจนำไปสู่การแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนาจะทำให้เกิดปัญหาและก่อให้เกิดความเสียหายต่อสถานศึกษาได้ ทั้งนี้ การขจัดปัญหาการเมืองในสถานศึกษา หรือการแก้ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับเรื่องนี้ ‘สันติวิธี’ เท่านั้นที่จะได้รับการยอมรับ เพราะจะนำมาซึ่ง ‘สันติภาพ’ สิ่งสำคัญที่จะทะลายกำแพงแห่งความขัดแย้งได้อย่างถาวร คือ ‘ความยุติธรรม’ เพราะจะสร้างความชอบธรรมให้กับผู้ไกล่เกลี่ยหรือผู้บริหารต่อการจัดการหรือชี้แนะกระบวนการทางการเมืองในสถานศึกษา ย่อมสะดวกหรือควบคุมไม่ให้เกิดการขัดแย้งแบบเปิดเผยรุนแรง แม้จะมีการแบ่งฝ่ายก็จะเป็นการแบ่งฝ่ายเพื่อการทำงานแบบสร้างสรรค์ เกิดการแข่งขันแบบมุ่งผลสำเร็จของสถานศึกษาเป็นที่ตั้งมากกว่าจะมุ่งเอาชนะคะคานฝ่ายตรงข้าม หรือเอาผลประโยชน์ส่วนตนหรือของกลุ่ม เกิดแนวทางการแก้ปัญหาแบบโตะเจาะจากพูดคุยปราศจากการใช้กำลังหรือความรุนแรง เป็นการแก้ปัญหาโดยแท้และจะง่ายต่อการตัดสินใจเข้าสู่เวทีประนีประนอมยอมความกันได้ที่สุดในที่สุด ข้อสำคัญที่สุด กรณีการบริหารหลักสูตรสถานศึกษา ย่อมสะท้อนเป็นผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาที่สูงขึ้นและนำไปสู่คุณภาพผู้เรียนอย่างยั่งยืน สรุปลงความรู้การศึกษา คือ 1) การเมืองในองค์กร 2) การบริหารหลักสูตรสถานศึกษา 3) พุทธวิธีแก้ปัญหการเมืองในสถานศึกษา ได้แก่ หลักสังคหวัตถุ 4 และหลักการบริหารนิยาม 7 สรุปดังในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 พุทธวิธีแก้ปัญหามืองในองค์กร : กรณีการบริหารหลักสูตรสถานศึกษา

เอกสารอ้างอิง

- จรูญ สุภาพ. (2528). **ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- จันทร์จิรา บุรีมาศ และอดุล นาคะโร. (2556). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการบริหารหลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพังงา. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชโอกเก็ต**. 9(2). 114-115.
- จารุณี แก้วเอี่ยม. (2557). **เทคนิคการบริหารงานวิชาการในสถานศึกษา: กลยุทธ์และแนวทาง การปฏิบัติ สำหรับผู้บริหารมืออาชีพ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา: ชานเมืองการพิมพ์.
- จิตติมา วรรณศรี. (2557). **การบริหารงานวิชาการในสถานศึกษา**. พิษณุโลก: รัตนสุวรรณการพิมพ์.
- จิรารัตน์ เขียนรูปครุฑ. (2558). **การบริหารความขัดแย้งของผู้บริหารสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชรินรัตน์ สีเสมอ และสถาพร มั่นเต. (2555). สภาพและปัญหาการใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาขอนแก่น เขต 4. **วารสารศึกษาศาสตร์ ฉบับวิจัยบัณฑิตศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**. 6(1). 30.
- ชวลิต ชูกำแพง. (2559). **การวิจัยและพัฒนาหลักสูตร แนวคิดและกระบวนการ: Curriculum Research and Development Concept and Process**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2552). **รัฐ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายการศึกษา.
- ดวงทอง สิ้นชัย และโยธิน นวบุตร. (2563). วิธีการและผลกระทบของการเมืองในองค์กร. **วารสารรัชต์ภาคย์**. 14(34). 1.
- ธีระ รุญเจริญ. (2545). **สภาพและปัญหาการบริหารและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของสถานศึกษาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- บรรณสิทธิ์ สลับแสง. (2515). **เทคนิคการวางแผนและควบคุม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิบูลกิจ.

- บุญเลี้ยง ทุมทอง. (2553). **การพัฒนาหลักสูตร: Curriculum Development**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: แอคทีฟพรีน.
- ประสิทธิ์ กุลบุญญา. (2557). ความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้งตามหลักพระพุทธศาสนา. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี**. 5(1). 18.
- ปรัชญา เวสารัชช และอรุณ รักธรรม. (2522). อำนาจและอิทธิพลในองค์กร. **วารสารพัฒนาบริหารศาสตร์**. 19(4). 517-534.
- ปรียาภรณ์ ตั้งคุณานันต์. (2558). **พื้นฐานและหลักการศึกษ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: มินิ เซอร์วิส ซึบปลาย.
- พระครูปลัดไพฑูริย์ เมธิโก (มหาบุญ). (2557). อปริหานิยธรรม 7 : สันติภาพสู่สังคมไทย. **วารสารวิทยาลัยนครราชสีมา**. 8(2). 78-88.
- พระครูสุตพัฒน์นอม (วรเมศร์ จารุวณโณ). (2561). การขจัดความขัดแย้งตามแนวโอวาทปาฏิโมกข์. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**. 6(1). 370-380.
- พระไพศาล วิสาโล. (2554). **การไกล่เกลี่ยความขัดแย้งแบบพุทธ**. แหล่งที่มา http://www.visalo.org/article/P_karnKlaiKlear.htm. สืบค้นเมื่อ 22 ต.ค. 2563.
- ไพฑูริย์ สีนลารัตน์. (2562). **หลักคิดการจัดการหลักสูตรและการสอน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มนตรี รัตนพันธ์. (2545). **การจัดการความขัดแย้งในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เขตปฏิบัติการที่ 3**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รังสรรค์ โยศรีคุณ. (2556). **การบริหารหลักสูตรสถานศึกษาของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดชัยภูมิ**. สารนิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วชิรวัชร งามละม่อม. (2561). **การเมืองคืออะไร**. แหล่งที่มา http://file.siam2web.com/trdm/article/2013715_36161.pdf. สืบค้นเมื่อ 21 ต.ค. 2562.
- วัดไทยนวราชรัตนาราม 960. (2556). **พุทธวิธีแก้ความขัดแย้ง : “อริยสัจ 4” สัจธรรมเหนือกาลเวลา**. แหล่งที่มา <https://th-th.facebook.com/WatThai960/posts/519110368111368/> สืบค้นเมื่อ 22 ต.ค. 2562.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2562). **สังคหวัตถุ 4**. แหล่งที่มา https://th.wikipedia.org/wiki/สังคหวัตถุ_4 สืบค้นเมื่อ 22 ต.ค. 2562.
- วินัย ผลเจริญ. (2556). **ทฤษฎีสังคมและการเมือง**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2557). อำนาจของประเทศ. **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**. 40(2). 1-18.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2527). **ตัวบท (The text) กับการเรียนการสอนวิชาปรัชญาการเมือง**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุขุม นวลสกุล และโกศล โรจนพันธ์. (2548). **ทฤษฎีการเมืองสมัยโบราณและสมัยกลาง**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

อาภรณ์ ภูวิทย์พันธุ์. (2560). การเมืองในองค์กรมีทุกที่...จริงหรือไม่?. แหล่งที่มา <https://www.kroobannok.com/20406>
สืบค้นเมื่อ 21 ต.ค. 2562.

Richard Kraut. (2010). *Socrates and Plato; in the Rutledge Companion to Ethics*. John Skorup-ski. London: Routledge.

Robert E. (1970). *The Style and Study of Political Science*. Greenview. Illinois: Scott, Foresman and Company.